ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Politikatudományi Doktori Iskola

Zárt vagy nyitott?
A pártok versenyének struktúrája a visegrádi államokban (1990–2015)

PhD értekezés tézisei

Készítette: *dr. Horváth Attila*

Témavezető: *Dr. Navracsics Tibor PhD,* egyetemi docens

Budapest, 2017

TARTALOMJEGYZÉK

1. A disszertáció célkitűzései és módszertana 4
1.1. Mair modellje 4
1.2. Kutatási célkitűzések 6
1.3. A disszertáció módszertana 7
2. A disszertációban elvégzett vizsgálatok 10
3. A disszertáció következtetései és eredményei 18
3.1. A modell alkalmazásának tapasztalatai 18
3.2. A visegrádi pártrendszerek: zárt vagy nyitott verseny? 22
4. A tézisekben hivatkozott források jegyzéke 25
5. A disszertáció témaköréből készült publikációk és konferencia-előadások jegyzéke 26
5.1. Publikációk 26
5.2. Konferencia- és műhely-előadások (válogatás) 27

1. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI ÉS MÓDSZERTANA

A disszertáció a visegrádi pártrendszerek mintegy negyedszázadát vizsgálja egy kitüntetett nézőpontból, Peter Mair, a közelmúltban elhunyt, ír származású politikatudós modelljét alapul véve. A mű alapvetően kettős célkitűzéssel íródott: egyrészt azt a kérdést járja körül, hogy Mair modellje és tézisei mennyiben alkalmazhatóak a visegrádi államokra, másrészt pedig arra keresi a választ, hogy a szerző mércéjét alapul véve hogyan is írhatóak le ezek a pártrendszerek. A főként a nyugati pártrendszerekből indukált mairi modellnek a visegrádi államokra történő adaptációja reményeim szerint hozzájárul a posztkommunista pártrendszerek sajátosságainak feltérképezéséhez és egyúttal megértéséhez.

1.1. Mair modellje

Ami Mair modelljét illeti, a szerző elmélete – az általa egyébként igen nagyra tartott – SARTORI 1976-os munkáján alapul. (A szerző a teóriáját elsőként 1996-ban fejtette ki [MAIR, 1996], de számos későbbi munkájában módosította és kiegészítette azt [MAIR, 1997, 2001, 2006, 2007, 2008].) Mair „megtartotta" a Sartori-féle, a pártok interakcióira (kapcsolatrendszerére) fókuszáló megközelítést, és a saját interpretációjában a pártrendszerek leírásánál a pártok közötti versengésre, ezen belül különösen a kormányra kerülésért folytatott versenyre helyezi a hangsúlyt. Álláspontja szerint ahhoz, hogy megértsük egy pártrendszer működését és belső kötőerejét, azt kell feltérképeznünk, hogy hogyan zajlik a kormányzásért való küzdelem. A pártok közti verseny mintázatára fókuszáló megközelítés Mair szerint sokkal inkább alkalmas a pártrendszer lényegének – és különösen a pártrendszer változásának – megragadására és leírására, mint akár a pártrendszereket számszerűsítő, kategóriákban és tipizálásban gondolkozó, akár pedig a választói preferenciák (in)stabilitását középpontba helyező elméletek.

Mair a pártok közötti – elsődlegesen a kormányra kerülés érdekében folytatott – versenynek *('structure of competition')* két alapvető formáját különböztette meg, a zártat és a nyitottat. A disszertáció kulcsfogalmaként szolgáló két típusú versenyt (vagy ENYEDI és CASAL BÉRTOA (2010) kifejezésével élve: kormányalakítási arénát) három indikátor mentén vizsgálta:

- a kormányváltás jellege, amely egyrészt lehet teljes (a kormányzó pártok teljes mértékben kicserélődnek), másrészt részleges (az elődd és az utódkormány pártösszetétele részben megegyezik), harmadrészt pedig semmilyen (a kormánypártok változatlan pártösszetételben folytatják a kormányzást)
- a koalíciós alternatívák (kormányzati formulák), amelyek lehetnek ismétlődőek, azaz „megszokottak"; illetve innovatívak (a kormány pártösszetétele ez esetben újszerű)
- a kormányra jutás lehetősége, amely bizonyos pártrendszerekben csak néhány párt számára lehetséges, másokban viszont sok (majdnem minden) párt részére nyitva áll a kormányra kerülés lehetősége

A zárt, illetve a nyitott struktúrájú versenyt a három indikátor mentén Mair a következő módon írta le:

A pártok közti verseny struktúrájának indikátorai

		verseny struktúrája	
		zárt	**nyitott**
indikátorok	**kormányváltás jellege** ***('alternation of government')***	teljes vagy semmilyen *('wholesale or none')*	1996: részleges *('partial')* 1997: részleges *vagy* részleges és teljes vegyesen *('mix of both partial and wholesale')*
	koalíciós alternatívák ***('governing formulas')***	megszokott *('familiar')*	innovatív *('innovative')*
	kormányra jutás lehetősége ***('access to government')***	néhány párt számára *('restricted to a limited number of parties')*	1996: sok párt számára *('open to many parties')* 1997: (majdnem) minden párt számára *['open to (almost) all parties']*

Forrás: MAIR, 1996: 95.; MAIR, 1997: 212.
Megjegyzés: a nyitott struktúrájú verseny kritériumait Mair nem ugyanúgy írta le az 1996-os, illetve az 1997-es munkájában

A szerző szerint tehát a pártrendszerek egy részében a verseny zárt struktúrájú (mint pl. az Egyesült Királyságban), másokban viszont egyértelműen nyitott (pl. Hollandiában).

1.2. Kutatási célkitűzések

Amint fentebb említettem, a disszertáció egyik célja annak vizsgálata, hogy Mair tézise – amelyet egy másik korszak másik térségének pártrendszerei indukáltak (a szerző alapvetően a nyugati pártrendszereket vette alapul, a második világháború utántól az 1990-es évek elejéig) – hogyan adaptálható a visegrádi államokra, mint egy újonnan demokratizálódó térség pártrendszereire. A mairi modell alkalmazásának tapasztalatain kívül az is érdekelt, hogy a fenti három indikátor „hogyan viselkedik" a képlékenyebb posztkommunista pártrendszerekben, és ezzel együtt szükséges-e a modell vagy az indikátorok korrekciója. A másik cél annak feltérképezése volt, hogy a négy vizsgált pártrendszerben 25 év alatt milyen struktúrájú verseny alakult ki. Mair 1996-ban úgy fogalmazott, hogy az új európai demokráciák egy részében kifejlődhet a versenynek egy zártabb és kiszámíthatóbb struktúrája, de ez csak *„valamikor a következő évtizedben"* várható. Ebből a szempontból a disszertáció Mair iménti „jóslatának" tesztelésére is szolgál.

Amint a disszertáció 1.3.4 alpontban részletesebben kifejtem, több vállalkozás is született Mair modelljének a posztkommunista pártrendszerekre történő adaptálására (lásd pl. különösen TOOLE, 2000; MÜLLER-ROMMEL, 2005; CASAL BÉRTOA–MAIR, 2012; CASAL BÉRTOA–ENYEDI, 2014), így arra is szükséges utalni, hogy ezeket a munkákat – amellett, hogy természetesen számos alkalommal támaszkodom rájuk – mennyiben kívánom meghaladni. Reményeim szerint a dolgozat legalább négy szempontból hozzá tud járulni a Mair modelljéről és a visegrádi pártrendszerekről szóló tudományos diskurzushoz.

Egyrészt a vizsgálódásaim által átfogott **hosszabb időtáv** (1990–2015) lehetővé teszi az utóbbi évek fejleményeinek értékelését, amelyek mind a négy államban fontos változásokat hoztak a pártverseny struktúrájában. A tágabb vizsgálati horizont tükrében mintegy felülvizsgálható az egyes pártrendszerekről tett korábbi állítások és jóslatok helyessége. (A vizsgálati időtáv a négy pártrendszernél nem pontosan esik egybe: a pártosodási folyamatok eltérő karaktere, illetve az első szabad választások eltérő időpontja és jellege miatt Magyarország esetén 1990-től, Lengyelországnál 1991-től, míg Csehországnál és Szlovákiánál 1992-től indítom a vizsgálódásokat. [A 2015. októberi lengyelországi, valamint a 2016. márciusi szlovákiai parlamenti választások már

egybeestek a disszertáció lezárási fázisával, így ezek eredményét nem érintem a dolgozatban.]).

Másrészt az **indikátorok operacionalizálását és mérését egy új módszer alapján** végzem el, amely meglátásom szerint bizonyos szempontból jobban visszatükrözi Mair eredeti koncepcióját, még ha más szempontokból kevésbé jól interpretálható, mint a szerző által 2008-ban kifejlesztett, majd Casal Bértoa és Enyedi által továbbgondolt tárcaalapú operacionalizálás.

Harmadrészt a vizsgálatok során – különösen az 5. fejezet révén – nagyobb teret kívánok szentelni a **kvalitatív szempontoknak**. Megítélésem szerint a verseny zártságát vizsgáló munkákban sok esetben a számok és az indexek mögött meghúzódó folyamatok nem kerülnek kibontásra. Azzal, hogy nem 15–30 pártrendszerrel, hanem kizárólag a visegrádi négyekkel foglalkozom (és azt viszonylag nagy terjedelemben teszem), lehetővé válik a politikai kontextus részletesebb kibontása. Ennek megfelelően azt is célul tűztem ki, hogy részletesen feltárjam és értékeljem a verseny struktúráját befolyásoló tényezőket és folyamatokat, különös tekintettel a politikai törésvonalakra és a blokkosodásra. Ennek keretében igyekszem a *„miről szól a verseny”* mairi kérdést alaposan körüljárni, rámutatva a kiszámíthatóságra utaló jelekre.

Negyedrészt – a 6–8. fejezet révén – kísérletet teszek arra, hogy a **verseny struktúrájának környezetét** is bemutassam, ugyanis a pártverseny záródása (vagy éppen nyitottabbá válása) szorosan összefügg az egyes pártrendszereket meghatározó olyan faktoroktól, mint a fragmentáció, a pártok állandósága, valamint a választói illékonyság. A célom itt az, hogy felvázoljam, hogy az előbbi tényezők milyen módon függnek össze a verseny struktúrájának alakulásával.

1.3. A disszertáció módszertana

Módszertani szempontból a disszertáció azáltal, hogy mindössze négy pártrendszert vizsgál (ráadásul az elemzésbe bevont választások száma is országonként csak hét), az ún. **small N studies** sorába illeszkedik. A kis elemszámot, kevés esetet feldolgozó munkák értelemszerűen nagyobb teret biztosítanak a folyamatok és az adatok mögött meghúzódó jelenségek bemutatására és értékelésére, azaz a kvalitatív szempontok nagyobb hangsúlyt kapnak (ugyanakkor egyes statisztikai vizsgálati módszerek háttérbe szorulnak). HOPKIN (2002) ezzel kapcsolatban azt is megemlíti, hogy a kvalitatív vizsgálatokat gyakran tekintik módszertanilag „puhább” opcióknak, ami viszont nem jelenti azt, hogy magyarázóerejük elmaradna a nagy elemszámmal dolgozó, kvantitatív kutatásokétól.

HAGUE és HARROP (2004) terminológiája alapján a dolgozat az ún. kevés esetre koncentráló **fókuszált összehasonlítást** *(focused comparison)* igyekszik megvalósítani. A fókuszált összehasonlítás alkalmas lehet arra, hogy kevés számú ország kerüljön összevetésre egy bizonyos szempont alapján. A célkitűzéseknél már említettem, hogy a kvantifikált összehasonlítás mellett kitüntetett figyelmet szentelek annak a kérdésnek is, hogy az egyes pártrendszerek esetében milyen politikai kontextusban alakult ki és formálódott a verseny struktúrája (így pl. mivel volt magyarázható a részleges kormányváltások eltérő aránya; mely országokban beszélhetünk a kormányzásból kizárt pártokról; milyen tényezők erősítették / gyengítették a kormányalakítási folyamatok kiszámíthatóságát). Az alacsony elemszám lehetővé teszi mind a négy ország ilyen szempontokból történő intenzív vizsgálatát is.

A dolgozatban alkalmazott megközelítés **alapvetően választás-, illetve kormányalakítás-központú**. Mind a választásoknak, mind pedig a kormány(át)alakításoknak kitüntetett szerepe van a pártrendszer fejlődésében. Bár az európai parlamenti, a helyhatósági, a szenátusi, valamint az államfőválasztások hatása sem jelentéktelen, mégis a nemzeti parlamenti (alsóházi) választási eredmények azok, amelyek a legreálisabb képet nyújtanak az egyes pártok súlyáról és mozgásteréről – esetenként alapvető átrendeződést hozva az erőviszonyokban. Sőt, ezek azok az alkalmak, amely során új pártok kerülhetnek be a parlamentbe, más pártok pedig elveszíthetik a parlamenti képviseletüket. A választások ezen túl azért is fontosak, mert minden esetben egy új – legalábbis közjogilag biztosan új – kormány megalakulása követi; esetenként pedig a ciklus alatt is megváltozhat a kormány pártösszetétele. A kormányalakítás körülményei, a szóba jöhető alternatívák száma, valamint koalíciós együttműködési hajlandóság törvényszerűségei igen fontos lenyomatát képezik a pártverseny mintázatának. (A disszertációm ugyanakkor kevésbé foglalkozik a pártok ideológiai profiljával, illetve ezek módosulásával, mint ahogyan a választópolgárok és a pártok kapcsolatát sem tárgyalom.)

Végezetül fontosnak tartom megjegyezni, hogy a dolgozatban alkalmazott **számításokat minden esetben magam végeztem el**, és a számítások alapjául szolgáló adatok is saját gyűjtés eredményei. Mindez nagyban megnövelte a disszertáció elkészítésével járó munkaterhet, azonban több okból is indokoltnak tartottam ezt az eljárást. Egyrészt az adatok átvételénél felmerül a probléma, hogy azok a legritkább esetben állnak rendelkezésre pontosan azokra az országokra, abban a formában és – főként – időtávra, amelyre a kutatónak szüksége van. Másrészt a különböző számítások során abból a megfontolásból is tartózkodtam a más forrásokban található adatok és eredmények

átvételétől, majd kiegészítésétől, mert mindez azzal a veszéllyel járt volna, hogy a számítások eltérő módszertana miatt inkonzisztens eredmények születnek. (Ehhez még az is hozzájárult, hogy sok esetben nem ismertem a számítások módszertanát, így a kiegészítés még problémásabb lett volna.) A saját számítások természetesen távolról sem jelentenek garanciát a tökéletes pontosságra, azonban az esetleges következetlenségek így valószínűleg kevésbé élesen jelentkeznek, mintha egy már létező kimutatást egészítettem volna ki utólag a saját számításaimmal.

A dolgozat elkészülte után is fontosnak tartom, hogy a következtetéseim alapjául szolgáló valamennyi (rész)számítás megismerhető, vitatható, és így szükség esetén a későbbiekben korrigálható legyen. Éppen ezért minden adat és a kapcsolódó háttérszámítások megtalálhatók a dolgozat függelékeiben.

2. A DISSZERTÁCIÓBAN ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK

Az elméleti keretek tisztázását követően a disszertáció **2. fejezete a vizsgálati alapegységek tisztázására** szolgál, azaz az egyes országokban szóba jöhető kormányokat, illetve (parlamenti) pártok körét vettem számba. A későbbi vizsgálatok pontossága és megalapozottsága érdekében számos szabályt kellett megalkotnom a tekintetben, hogy pl. mikor minősíthető egy formáció parlamenti pártnak, vagy pl. mik egy koalíció elhagyásának kritériumai. Hangsúlyozandó, hogy Mair modellje kimondottan érzékeny az egyes kormányok pártösszetételének pontos megállapítására (valamint az elődd- és utódkormányok precíz „összeillesztésére"), és így téves kiindulópontok (pl. egy kormányváltás teljességének vagy részlegességének helytelen megítélése) jelentősen félre tudja vinni a kvantifikált eredményeket.

A **3. fejezet** a tulajdonképpeni **„tesztelési" rész** – legalábbis abban az értelemben, hogy Mair három indikátora alapján mind a négy ország valamennyi kormányváltását számba veszem. Arra kerestem a választ, hogy Mair szempontrendszerét alapul véve az egyes kormányváltások hogyan írhatóak körül, mennyiben illeszthetőek be a szerző tipológiáiba. A problémakör tárgyalása során különös figyelmet fordítottam a harmadik indikátornak (kormányra jutás lehetősége), amely a másik két vizsgálati aspektushoz képest összetettebb módon elemezhető – részben arra visszavezethetően, hogy Mair a későbbi munkáiban némileg módosította ezt a szempontot. Már a vizsgálódás ezen fázisában számos jele volt annak, hogy a magyar pártrendszer kivételesnek minősül a visegrádi térségben.

A **vizsgálatok operacionalizálását és értékelését** a **4. fejezetben** végeztem el. Az egyes indikátorok kvantifikációja során – a kutatási célkitűzéseknek megfelelően – azt vizsgáltam, hogy a négy pártrendszer egymáshoz képest hol helyezkedik el a nyitott–zárt skálán. A pártok versenyének mindhárom vizsgálati szempontját igyekeztem úgy számszerűsíteni, hogy Mair valamennyi aspektusa megjelenjen az eredményekben (nagyrészt ezzel indokolható a harmadik indikátor felbontása három részindikátorra). Számításaim alapján, figyelemmel mindhárom indikátorra, a magyar pártrendszer bizonyult a leginkább zártnak, amelyet – jókora „leszakadással" – a cseh követett. A lengyel pártrendszer zártságát tekintve jelentősen elmaradt a cseh mögött, míg a verseny struktúrája Szlovákiában minősült a leginkább nyitottnak.

Az indikátorok összesítése

			Magyar-ország	Csehország	Szlovákia	Lengyel-ország
indikátorok	**kormányváltások jellege**		85,7%	80%	75%	60%
	koalíciós variációk		62,5%	18,2%	0 %	18,2%
	kormányra jutás lehetősége	I. kormányzó pártok	33,3%	35,7%	13,3%	30%
		II. kizárt pártok	50%	100%	0%	10%
		III. új pártok	100%	33,3%	40%	77,8%
		átlagolva	61,1%	56,3%	17,8%	39,3%
a verseny zártsága			**69,8%**	**51,5%**	**30,9%**	**39,2%**

Megjegyzés: a magasabb értékek zártabb struktúrájú pártrendszerre utalnak

Annak érdekében, hogy a verseny dinamikájáról is kirajzolódjon, a pártrendszerek záródására irányuló vizsgálatokat úgy is elvégeztem, hogy csak a tárgyalt időszak első felét, azaz a négy pártrendszer első 10–12 évét vettem figyelembe, megvilágítva ezzel, hogy hogy a négy államban nagyon is különböző irányúak a végbement változások. Magyarországon és Lengyelországban a verseny egyértelműbben zártabbá vált a vizsgált időszak második felére, míg a cseh pártrendszerben pontosan ellenkező irányú folyamatok zajlottak le; Szlovákia pedig ebből a szempontból nem mutatott érdemi változást.

Ezt követően a saját eredményeimet összevettetem a korábbi, hasonló – szintén Mair indikátoraira épülő – kutatásokkal. Az összehasonlítás során három munkát vettem alapul, amelyek közül kettő (TOOLE, 2000 és MÜLLER-ROMMEL, 2005 írása) egyszerűbb módon, kevésbé összetett módszertan alapján és rövidebb időtávon vizsgálta egyes kelet-közép-európai pártrendszerek változását. A harmadik érintett munka CASAL BÉRTOA és ENYEDI 2014-es tanulmánya, amely mind az átfogott vizsgálati időtávot, mind pedig a módszertan összetettségét tekintve meghaladja az előbbi munkákat. Az összevetés érvényességét ugyanakkor némileg rontja egyrészről azt, hogy az egyes vizsgálatok különböző időtávot fogtak át, másrészt pedig az alkalmazott operacionalizáció is eltért egymástól. A hazai pártrendszer mindegyik vizsgálat alapján a legzártabb, azonban másik három állam sorrendje már kevésbé egyértelmű. Az összevetés során kiemelt figyelmet fordítottam CASAL BÉRTOA és ENYEDI előbbi munkájának, amely az ún. tárcaalapú operacionalizáció révén végezte el a mairi indikátorokon nyugvó számításokat *(index of party system*

institutionalization – iPSI). A módszer előnyei kétségtelenek, ugyanakkor a megközelítés több vitatható pontjára is rámutattam (mindenekelőtt a párton kívüli miniszterek kezelésére, illetve a rendkívüli kormányok ignorálására). (Az iPSI értékét –némileg eltérő kalkulációs szabályok alapján – magam is kiszámoltam a négy pártrendszerre.)

Az **5. fejezet** – a disszertáció messze legterjedelmesebb része – a megelőző fejezetekhez képest kevésbé analitikus jellegű, és itt a számok és az indikátorok világától némileg elszakadva azt jártam körül, hogy – egyesével számba véve a visegrádi pártrendszereket – **milyen tényezők határozták meg a kormányalakítást** a négy államban, azaz – Mairnek a disszertációban többször idézett kifejezésével élve – ***„miről szól a pártok versenye"***. Nagy teret szenteltem annak a kérdésnek is, miszerint kimutathatóak-e olyan blokkok az egyes pártrendszereken belül, amelyek alapvetően determinálják a politikai váltógazdaságot, és ezzel kiszámíthatóvá teszik a kormányalakítás menetét. Ezzel párhuzamosan azt is megvizsgáltam, hogy akadt-e példa olyan kormányzati formulára (különösen olyan összetételű koalícióra), amelyek nem voltak beilleszthetőek a pártok korábbi interakciójának logikájába. A fejezetben amellett érveltem, hogy a pártok együttműködési hajlandóságának – és így a kormányalakításnak is – ott is kialakult egy többé-kevésbé szilárd mintázata, ahol a kvantitatív vizsgálatok alapján a verseny záródásának kevés jele volt. Ennek megfelelően *Szlovákiában* az 1990-es években az autoriter/demokrata politikai törésvonal határozta meg a kormányalakítást, majd ezt az ezredforduló környékén felváltotta egy baloldali-populista/jobboldal szembenállás (ami – tehetjük hozzá – a 2016. márciusi kormányalakítással jelentős mértékben megrendült). *Lengyelországban* megközelítőleg a 2005-ös választásokig a kommunista múlthoz való viszonyulás determinálta a pártok együttműködési hajlandóságát, kialakítva egy posztkommunista és egy poszt-Szolidaritás blokkot. 2005-öt követően azonban a pártok versenyét már teljes egészében a PiS/PO szembenállás határozza meg. A *Csehországgal* foglalkozó pontban azt igyekeztem bizonyítani, hogy a kép itt fordított: bár a négy visegrádi állam közül a cseh pártrendszert általában a magyar mögé a második helyre teszik a zártságát tekintve, a pártok együttműködési hajlandóságát sok szempontból a bizonytalanság jellemezte. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a pártversenyt mintegy másfél évtizeden át strukturáló ODS/ČSSD szembenállás már a 2010-es választásokon megrendült azzal, hogy a két párt mindegyike jelentősen veszített a támogatottságából, majd 2013-ra lényegében háttérbe szorult, miután a polgári demokraták mindössze az ötödik legerősebb pártnak bizonyultak. Magyarország esetén a kulturális-ideológiai

dimenzió mentén kikristályosodó bal/jobb elkülönülés igen korán, már az 1990-es évek közepére világossá tette a pártok együttműködési hajlandóságát.

A disszertáció következő részében **(6–8. fejezet)** a pártrendszerek azon jellemzőit vettem számba, amelyek megítélésem szerint szorosan „rátapadnak" a pártverseny struktúrájára. Ezeket a tényezőket úgy is fel lehet fogni, mint **a pártok versenyének a „környezetét"**. Bár Mair tézise a zárt és a nyitott struktúrájú versenyről egy innovatív és nagyhatású elméletnek bizonyult, nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez csak az egyik lehetséges megközelítési módja a pártok világának. A pártok versenyével összefüggő tényezők közül – a disszertáció terjedelmi korlátaira is figyelemmel – háromra (a pártrendszerek koncentrációjára, a pártok tartósságára, valamint a választói illékonyságra) térek ki részletesen. Reményeim szerint ezeknek az elemzésbe való bevonása hozzájárul ahhoz, hogy a 4. és 5. fejezetben felvázolt jelenségek és következtetések megalapozottabbá és egyben érthetőbbé váljanak. Ezen túl a második és a harmadik problémakör bevonását az a körülmény is érdekessé teheti, hogy a Mair által érintett nyugati pártrendszerek mind a pártok tartósságát, mind pedig a választói illékonyság intenzitását tekintve jelentősen különböztek a posztkommunista térség pártrendszereitől.

Az első ilyen kiegészítő jellegű vizsgálati szempont a **pártrendszerek koncentrációja (6. fejezet)**. A gondolatmenetem itt azon alapult, hogy kevesebb – és ezáltal értelemszerűen nagyobb – (parlamenti) párt esetén könnyebben kristályosodik ki a pártok kapcsolatrendszere, hiszen kevesebb párt esetén mind a pártok közti kapcsolatok száma, mind pedig a szóba jöhető koalíciós alternatívák száma alacsonyabb. A pártrendszerek koncentrációjára (vagy ellentétes kifejezéssel: fragmentációjára) irányuló vizsgálataim alapján megállapítható, hogy a négy ország eltérő utat járt be e tekintetben. Ami témám szempontjából ennél fontosabb, az a koncentráció és a verseny záródásának / nyitottabbá válásának összefüggése. LOOMES (2012) modelljét a visegrádi pártrendszerekre adaptálva az rajzolódott ki, hogy Magyarország és Szlovákia esetén a pártrendszer záródása együtt járt a pártrendszer koncentrációjának növekedésével. Lengyelországban a kép már közel sem bizonyult ennyire egyértelműnek, míg Csehországban inkább fordított volt a helyzet. A fejezetben azt is vizsgáltam, hogy a pártok versenyét inkább két megközelítőleg egyenlő erejű párt vetélkedése határozza meg, vagy pedig van olyan erő, amelyik messze kiemelkedik a többi párt közül. Ebből a szempontból a szlovák pártrendszer mutatta a legmarkánsabb eltéréseket, ugyanis itt volt a leginkább jellemző az aszimmetrikus verseny.

A második vizsgálati szempontot **a pártok tartóssága** képezi **(7. fejezet)**. Itt azt a kérdést jártam körül, hogy a (parlamenti) pártok nagyobb fokú állandóssága hogyan hatott a pártok versenyére. Kiindulópontként az – az előbbihez hasonló – feltételezés szolgált, hogy a pártok versenyének mintázata könnyebben kirajzolódik, és egyben nagyobb a valószínűsége a zárt struktúrájú versenynek, ha a kormányalakítás során „rendelkezésre álló" pártok köre nagyobb állandóságot mutat. Ezzel szemben, ha a pártok folyamatosan cserélődnek a parlamentben, azaz választásról választásra megújul a pártkínálat, elméletileg nehezebben stabilizálódik a pártok kapcsolatrendszere. A fejezet során a pártok tartósságát többek között két indikátor, a TOOLE (2000) által használt PST- és a KREUZER–PETTAI (2011) nevéhez fűződő WPA-index segítségével írtam le (előbbi a parlamenti pártok körének változásának intenzitását ragadja meg, utóbbi pedig a pártok mandátumaránnyal súlyozott életkorát mutatja meg). A számítások nyomán arra mutattam rá, hogy a négy pártrendszernek a verseny zártsága alapján az egymáshoz képest elfoglalt helyzete az előbbi indikátorokban is visszatükröződik, vagyis a zártabb struktúra a pártok nagyobb fokú állandóságával járt együtt.

A harmadik vizsgálati aspektus a szavazói magatartás – és egyben a pártrendszerek – stabilitásának egyik legismertebb indikátora, az **összevont választói illékonyság (8. fejezet)**. Amint fentebb már utaltam rá, Mairt a modellje megalkotása során részben pontosan az a célkitűzés vezette, hogy egy adott pártrendszerek változásának leírását elszakítsa a választói magatartás leírásától, ugyanis meggyőződése szerint a pártrendszereket elsősorban a pártok interakcióinak mintázata határozza meg, nem pedig a választói pártpreferenciák stabilitása vagy éppen hullámzása. Ugyanakkor – különösen Mairnek a holland pártrendszert tárgyaló 2008-as írása nyomán (MAIR, 2008) – logikus módon adódhat a felvetés, miszerint a zártabb struktúra együtt jár-e az alacsonyabb mértékű szavazatingadozással, illetve a nyitottabb mintázatú verseny a magasabb választói illékonysággal. Ahogyan a pártrendszer fragmentációja, úgy a választói illékonyság is divergáló képet mutatott, vagyis a szavazatingadozás intenzitása eltérő utat járt be az egyes pártrendszerekben: míg Magyarországon és Lengyelországban a vizsgált időszak második felében egyértelműen alacsonyabb volt az illékonyság, addig Csehországban éppen fordított a helyzet, Szlovákiában pedig nem volt kimutatható szignifikáns változás. Másrészt pedig – az előbbiekkel összefüggésben – az is kirajzolódott, hogy az idő múlása nem jár együtt egyértelmű módon a Pedersen-index csökkenésével (mindez számos korábbi vizsgálat eredményével vág egybe – így pl. MAINWARING–ZOCO, 2007; ENYEDI–CASAL BÉRTOA, 2010; ill. EPPERLY, 2011). A választói illékonyság és a pártok

A választói illékonyság és a pártok interakciói a visegrádi államokban

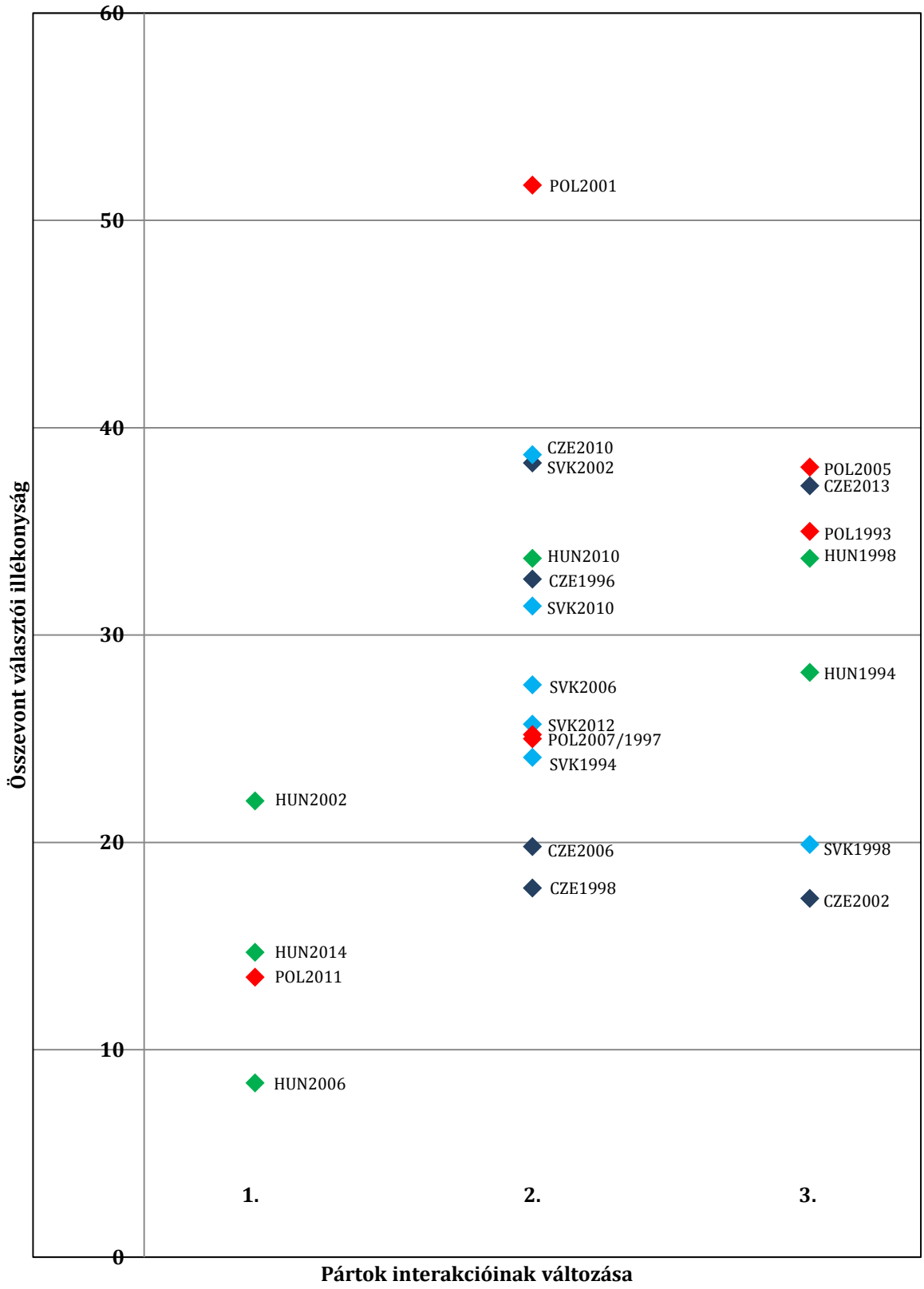

Megjegyzés: a vízszintes tengelyen az 1-es kategória arra utal, hogy a pártok interakcióiban, illetve a kormányalakítás mintázatában nem állt be semmilyen lényeges változás. A 3-as kategória az alapvető változásokkal járó kormányalakításokat jelzi, míg a 2-es egy átmeneti kategória.

interakcióinak változása közötti – a Mair által is részletesen elemzett – összefüggést taglalva kimutattam, hogy a pártok kapcsolatrendszerében (azaz a kormányalakítás mintázatában) úgy is bekövetkezhet jelentősebb átalakulás, hogy a választói illékonyság relatíve alacsony értéket vesz fel egy adott választáson (ilyen volt pl. az 1998-as szlovákiai vagy a 2002-es csehországi választás, illetve az ezt követő kormányalakítás). Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az általam a leginkább rutinszerűnek minősített négy kormányalakítás közül három (Magyarország, 2006 és 2014; Lengyelország, 2011) egyben a legalacsonyabb Pedersen-indexet eredményező választásokat követően ment végbe.

A fejezet végén amellett érvelek, hogy a visegrádi pártrendszerek esetében nem tűnik meggyőzőnek az a gondolatmenet, amit MAIR (2008) a holland pártrendszer vizsgálata alapján fejtett ki a verseny struktúrája és a választói illékonyság kapcsolata tekintetében. A szerző meglátása szerint a nyitott struktúrájú verseny magasabb választói illékonyságot idéz elő (a választók Hollandiában – legalábbis a pilléresdettség megszűnte után – eleve gyenge pártkötődéssel rendelkeznek); a nagymértékű szavazatingadozás pedig arra ösztönzi a politikai elitet, hogy újabb és újabb pártokkal lépjenek be a választási versengésbe (hiszen a választók könnyen „megszerezhetőek"). Az új pártok színre lépése viszont növeli az esélyét az innovatív koalícióknak és a nyitott struktúrájú verseny fennmaradásának – azaz a Mair által „ördögi kör"-ként leírt folyamat bezárult.

A cáfolatra a legszemléletesebb példát az 1998 utáni időszak jelenti Magyarországon: a 2002-es a 2006-os választásokat követő kormányalakítás a teljes kiszámíthatóság jegyében telt, a verseny struktúrája a záródás erőteljes jegyeit mutatta, ugyanakkor 2010-ben *ennek ellenére* szökött rekord magasra a Pedersen-index. A másik példát a 2010-es csehországi választások jelentik: egészen addig még kimutatható volt valamiféle zártság a pártok versenyében (különösen a kormányra kerülés korlátozottsága tekintetében), azonban ezt követően minden korábbinál jelentősebb átrendeződések következtek be a pártrendszerben, amelyet megint csak a választói „szeszélyek" idéztek elő: 2010-ben két korábbi kormánypártot is „kiszavaztak" a parlamentből, és egyidejűleg két új formációt bejuttattak a törvényhozásba – közülük mindkettő azonnal kormánypárt lett. Az illékonyság 2013-ban is szokatlanul magas volt, ami tovább fokozta a verseny nyitottságát.

Összességében álláspontom szerint a vizsgált közép-kelet-európai pártrendszereknél a verseny struktúrája és a választói illékonyság között az összefüggés éppen fordított ahhoz képest, mint amit Mair a holland példán bemutatott. A térségünkben a választói illékonyság az, ami elősegítheti, vagy éppen akadályozhatja a verseny záródását és a kiszámíthatóságot.

A disszertációhoz utólag fűzött *10. fejezet* – egyfajta epilógusként – a visegrádi pártrendszerek két legutóbbi fejleményét, a 2015. októberi lengyelországi, valamint a 2016. márciusi szlovákiai választásokat, illetve az ezt követő kormányalakításokat tárgyalja röviden azzal a céllal, hogy megállapítsa, hogy ezek az események mennyiben hoztak változást a pártok kapcsolatrendszerében. Lengyelországnál amellett érvelek, hogy a kormányalakítás nyomán érdemben nem változott a verseny logikája (dacára annak, hogy a választások jelentős átrendeződést hoztak a parlamenti pártok körében és támogatottságában). A 2016-os szlovák kormányalakítás – amely során a Smer az SNS mellett jobbközép pártokkal is koalícióra lépett – viszont alapvetően átírta a verseny struktúráját.

3. A DISSZERTÁCIÓ KÖVETKEZTETÉSEI ÉS EREDMÉNYEI

3.1. A modell alkalmazásának tapasztalatai

Mair modelljének a visegrádi pártrendszerekre történő adaptációját illetően a disszertáció egyrészt az vizsgálta, hogy milyen tapasztalatokkal járt a kormányváltás három indikátorának alkalmazása. A négy államban bekövetkező 35 kormányváltás számbavétele során az alábbi kép alakult ki:

1. Egyik államban sem alakult ki a **részleges kormányváltás** olyasfajta dominanciája, mint amit Mair különösen a német, a holland és az olasz példán taglalt, hanem kimondottan ritkán fordult elő olyan részleges kormányváltás, amelyik valóban megfelelt volna a szerző elméleti keretének. Mindez arra vezethető vissza, hogy minimálisnak bizonyult azoknak a pártoknak a száma, amelyek többirányú koalíciós potenciállal rendelkeztek és/vagy tartósan kormányon voltak.
2. A **semmilyen kormányváltások** még a részlegesnél is ritkábban fordultak elő. Magyarország esetén a hét kormányváltás során kétszer maradt változatlan a kormány pártösszetétele (ami nem elhanyagolható arány), viszont Cseh- és Lengyelországban mindössze egy, Szlovákiában pedig egyetlen alkalommal sem fordult elő non-alternation jellegű kormányváltás. Az első indikátort illetően tehát a **teljes kormányváltás abszolút dominanciája** volt kimutatható, így pusztán a kormányváltás jellege alapján kevésbé lehetett megragadni a négy pártrendszer közti különbségeket.
3. A **koalíciós variációk (kormányzati formulák) terén egyértelműen az innováció dominált**: ismétlődő összetételű kormányok – Magyarországot ide nem értve – kivételesen fordultak elő. Csakhogy a folyamatosan változó összetételű kabinetek még a másik három államban sem jelentették azt, hogy a kormányalakítás a teljes kiszámíthatatlanság jegyében ment végbe, vagy hogy a verseny strukturálatlan volt. Amint a 7.4. pontban kifejtettem, **az innováció a legtöbb esetben „kényszer" volt**, ugyanis a parlamenti pártok cserélődése miatt eleve esélytelen volt egy korábbi koalíciós variáció megismétlődése. Mair az innovációt elsősorban a már intézményesült parlamenti pártok relációjában értelmezte – a disszertációban vizsgált országok esetében azonban az innováció nagyrészt az új parlamenti pártokra volt visszavezethető.

4. Végezetül az **új pártok kormányra kerülési lehetőségére** kell kitérni, amelynek értékelésénél arra is figyelemmel kell lenni, hogy a különböző munkáiban Mair némileg eltérően interpretálta ennek a vizsgálati szempontnak a tartalmát (részben a kormányra kerülés lehetőségét, részben pedig az abból való kizártságot értve ez alatt – lásd a 3.3. pontban írtakat). Megítélésem szerint ebből az aspektusból a legnagyobb a különbség a régi és az új pártrendszerek között. Mair az általa tárgyalt országokat meg tudta ragadni a kormányzati pozíció nyitottsága alapján, a visegrádi pártrendszereket azonban jóval nehezebb leírni ezen indikátor mentén. Utóbbi okai természetesen ezúttal is **a pártok folyamatosan változó kínálatában** rejlenek. Míg Mair a munkáiban olyan pártrendszereket érintett, amelyekben az új parlamenti pártok viszonylag ritka jelenségnek számítottak, addig a vizsgált négy országban – megint csak Magyarország kivételével – nagyságrendekkel nagyobb jelentőségük volt az újonnan belépő formációknak (különösen Szlovákiában és Lengyelországban). Mindez egyrészt azzal a következménnyel járt, hogy **a kormányzásból való kizártság ténye relativizálódott:** a kormányra nem kerülő pártok túlnyomó része – a cseh kommunisták kivételével – még azelőtt kiesett a parlamentből, hogy a kormányzásból való kizártsága („outsider" jellege) megállapítható lett volna. Másrészt pedig maga az *új párt* kifejezés is viszonylagossá válik. Szemben a nyugati demokráciákkal, amelyekben négy-öt évtizeden át kimutatható volt egy állandó mag, amelyekhez képest értelmezhetőek voltak az új pártok, a posztkommunista pártrendszerekben jóval kisebb mértékű volt ez az állandóság, és ezzel együtt a parlamentbe újonnan bekerülő pártok gyakran azonnal kormányra is kerültek. A pártok gyors fluktuációja miatt egyszerűen nem volt arra lehetőség, hogy a kormányzati pozíció nyitottsága/kizártsága tekintetében egy olyan egyértelmű kép rajzolódjon ki, mint amit Mair a holland vagy az olasz példán keresztül felvázolt.

Túllépve az egyes indikátorokon, milyen következtetéseket lehet tehát levonni Mair téziseinek a visegrádi pártrendszerekre történő alkalmazását követően?

1. Összességében a legfontosabb megállapítás az lehet, hogy **Mair modellje alapvetően alkalmazható a visegrádi pártrendszerekre is, azonban önmagukban az indikátorok a verseny logikájának leírására csak korlátozottan alkalmasak.** Akár a 4.1. pontban használt számítási módokat, akár a 4.4. pontban ismertetett PSI-indexet vesszük alapul, a pusztán az indikátorokra, illetve azok kvantitatív eredményeire fókuszáló vizsgálatok esetenként némileg félrevezető képet adnak az egyes pártrendszerekről. Ugyanakkor

maga Mair is hangsúlyozza, hogy a vizsgálatok során az egyes pártrendszerek egyedi sajátosságaira is figyelemmel kell lenni, azaz nem szabad a három indikátort túlzottan mechanikus módon alkalmazni. *„Noha a fentebb azonosított faktorok* [a három indikátor – H. A.] *általános iránymutatásként szolgálnak, azok jelentőségét mindig kontextusspecifikusan kell értelmezni"* – emeli ki a szerző (MAIR, 2006). A visegrádi pártrendszerek esete álláspontom szerint maximálisan alátámasztja az „indikátorok mögé pillantás" szükségességét.

2. Bár a disszertáció nem vállalkozott a visegrádi országok és a Mair munkáiban is vizsgált nyugati pártrendszerek szisztematikus összevetésére, annyi biztosan leszögezhető, hogy a Mair által a nyitott verseny egyik „ideáltipikus" példájaként kezelt holland pártrendszer több szempontból is eltér a – szintén inkább nyitott struktúrájú versenyt mutató – szlovák vagy lengyel pártrendszertől. Bár Hollandiában szinte valamennyi kormányváltás részleges volt, a pártok a legkülönbözőbb kombinációkban voltak képesek kormányozni, valamint – az egyébként kevés számú – új párt előtt is nyitva állt a kormányra kerülés lehetősége, a pártrendszert alkotó meghatározó pártok évtizedeken át ugyanazok voltak, azaz létezett egy stabil mag, amelynek talaján kialakulhatott és megszilárdulhatott ez a nyitott struktúrájú verseny. Ezzel szemben a lengyel, de különösen a szlovák pártrendszerben (illetve 2010-től Csehországban is) **sokkal intenzívebb volt a pártok fluktuációja** – ráadásul az új pártok nagy része nyomban kormányra is került. Ahogyan az a PST-, illetve a WPA-indexben is visszatükröződött, az előző három pártrendszert időről időre megújulások jellemezték a parlamenti pártok körét illetően, és – legalábbis Szlovákiában és Lengyelországban – a pártok csak kisebb hányadáról volt elmondható, hogy képes volt másfél-két évtizedre tartósítania a parlamenti képviseletét.

A fentiek arra mutatnak rá, hogy **az egyes pártrendszerek egymástól akár jelentősen eltérő *módon* – tehát nem csak eltérő mértékben – bizonyulhatnak nyitottnak.** Míg Hollandiában vagy Dániában a részleges kormányváltások és elsősorban a parlamenti pártok körén alapuló innováció tolta el a versenyt a nyitott irányba, addig a visegrádi pártrendszerek esetében **egyrészt jóval kisebb súlya volt a részleges kormányváltásnak, másrészt pedig a koalíciós formulák variálódása sokkal inkább az újonnan belépő pártoknak volt köszönhető.** Másképp megközelítve, a harmadik indikátor (új kormánypártok) eleve meghatározta a második indikátor (kormányzati formulák) alakulását.

3. Végezetül Mair elméletével, illetve az erre épülő vizsgálatokkal kapcsolatban fontosnak tartok néhány **kritikai meglátást** is felvázolni. A modell adaptációja során az alábbi négy területen érzékelten némi inkonzisztenciát:

- Mair munkáiban **a nyitott struktúrájú versenyt felmutató pártrendszerek „rendszerszerűsége" nem egyértelmű**; a szerző a pártrendszer *('party system')* kifejezés használatát illetően nem volt teljesen következetes. Az még védhető, hogy az újonnan formálódó pártrendszereknél a kifejezés létjogosultságát vitatta, viszont egyes esetekben a nyitott mintázatú pártrendszereknél – konkrétan a hollandnál – is idézőjelben használta a *system* szót, ugyanis érvelése szerint ezek a rendszerek csak csekély vagy semmilyen mértékben nem tudják strukturálni a választói magatartást, így a kifejezés használata ezen esetekben csak részben fogadható el. Mair eredeti, 1996-os írásából viszont nem következik, hogy hogy csak a zárt mintázatú versenyt felmutató pártrendszerek minősülnek „valódi" pártrendszereknek – a szerző itt úgy vázolta fel a két versenymintázatot, mint a pártrendszerek két alapvető, „ideáltipikus" formáját. Igaz, a 2001-es munkájában úgy fogalmazott, hogy minél inkább kiszámíthatóbb (azaz – tehetjük hozzá – zártabb) egy pártrendszer, annál inkább tekinthető *rendszernek* mint olyannak, és annál inkább minősül intézményesültnek.
- A **ciklus során bekövetkező, koalícióból történő kilépéseket bizonyos szempontból félrevezető részleges kormányváltásként kezelni**, hiszen a kilépés önmagában nem jelenti azt, hogy a kormányból távozó párt a másik oldallal is koalícióképes lenne. Mair a részleges kormányváltást abból a szempontból tartotta fontosnak, hogy az ilyen típusú kormányváltás rontja a verseny kiszámíthatóságát, hiszen mintegy gátolja a két, egymástól jól elkülöníthető kormányzati alternatíva megszilárdulását. Csakhogy pl. egy koalíciós feszültségből adódó – gyakran a ciklus vége felé bekövetkező – kilépés rendszerszintű hatása nem igazán mérhető össze a holland vagy a német típusú részleges kormányváltással. Összességében tehát megfontolandónak tartom a koalíciós kilépéseket (esetleg a fentebb már szintén tárgyalt belépéseket is) másként (pl. kisebb súllyal) kezelni.
- Ami a **kormányzáshoz való hozzáférés / abból való kizártság** problémakörét illeti, a disszertációban amellett érveltem, hogy ez az indikátor **többféle interpretációt** is lehetővé tesz attól függően, hogy a hozzáférésre vagy a kizártságra helyezzük a hangsúlyt, illetve miként vesszük figyelembe az új pártokat,

valamint hogyan értelmezzük a „sok párt” kifejezést – talán nem véletlen, hogy maga Mair is módosította az ezen indikátorhoz tartozó kritériumokat a kapcsolódó írásaiban. Ugyanakkor rá kell mutatni, hogy a tárcaalapú operacionalizálás részben okafogyottá teszi ezt a kifogást, ugyanis az PSI-index meglehetős egyértelműséggel tudja kezelni a problémát azzal, hogy az új, azaz korábban még nem kormányzó pártokra fókuszál az indikátor alkalmazása során.

- Végezetül a vizsgálatok során kirajzolódott egy további fontos jelenség, ami ismét csak arra világít rá, hogy Mair modelljét körültekintéssel kell alkalmazni. **Amennyiben ugyanis kizárólag a kormányalakítás mintázatára fókuszálunk, a pártrendszerben bekövetkező fontos változások esetenként rejtve maradhatnak.** Erre a legszemléletesebb példát a 2010-es hazai fejlemények jelentik. Amint utaltam rá, a pártrendszer és a pártok versenye jelentősen átalakult azzal, hogy a korábbi két blokk helyett egy háromosztatú politikai tér jött létre (a centrumban a rendkívül erős Fidesszel), azonban ez a változás a kormányalakítás terén csak kisebb mértékben tükröződött vissza, hiszen a 2010-ben megalakult Fidesz–KDNP-kormányról nem állítható, hogy alapvetően különbözött volna az 1998–2002-es ciklus végére kialakult, a Fidesz dominanciáján alapuló formulától. Csakhogy az is előfordulhat, hogy a kormányalakítás semmilyen vagy csak minimális innovációval jár, viszont a verseny – figyelmen kívül hagyott – kormányon kívüli (ellenzéki) szegmense jelentősen átalakul. Vagy másként megfogalmazva: a kormányzati formula úgy is ismétlődhet, hogy a vele szemben álló alternatíva (vagy alternatívák) alapvetően megváltoznak. Annak érdekében, hogy a vizsgálódások ne legyenek túlzottan aszimmetrikusak (azaz kizárólag a kormányalakításra fókuszáltak), szükséges volt valamennyi pártrendszert – különösen a magyart – alaposabban is körüljárni.

3.2. A visegrádi pártrendszerek: zárt vagy nyitott verseny?

A négy vizsgált ország relatív helyzetének felvázolását azzal kell kezdeni, hogy messze a magyar pártrendszer pozíciója a legegyértelműbb. A témakörben végzett valamennyi elemzés alapján – természetesen beleértve a saját eredményeimet is – **a hazai pártrendszer minősült a leginkább zártnak.** (Sőt, ez nemcsak a V4-ek relációjában igaz, hanem az egész posztkommunista térségre is.) A magyar pártrendszert mindhárom indikátor alapján meglehetősen zárt verseny jellemezte: a részleges kormányváltás csak

egyszer fordult elő (az is koalíciós kilépés miatt); itt fordultak elő a legnagyobb számban ismétlődő kormányzati formulák; valamint itt volt a leginkább jellemző az, hogy a kormányzás a régi pártok privilégiuma (ugyanakkor a kormányzásból tartósan kizárt pártról nemigazán beszélhetünk.)

Ami a további sorrendet illeti**, a másik három ország relatív pozíciója már közel sem ennyire egyértelmű.** Ugyan saját számításaim alapján a **cseh** pártrendszer bizonyult a második legzártabbnak, az 5.3. pontban részletesen bemutattam, hogy az egyes indikátoroknál számított értékek nem igazán járnak együtt a pártok kiszámítható interakcióival vagy a verseny világos struktúrájával. Utóbbi szempontokból a cseh pártrendszer kimondottan komplikált képet mutatott; a 2010-es választásoktól kezdődően pedig a megelőző másfél évtizedet jellemző mintázatok is jelentősen átalakultak. Ezzel együtt a pártrendszer fragmentációja és az összevont választói illékonyság is ugrásszerűen megnőtt.

A 4.1. pont alapján a **lengyel** pártrendszer jóval nyitottabbnak bizonyult, mint a magyar és a cseh. Az utóbbi két pártrendszerhez képest a kormányalakítás terén erőteljesebben volt jelen az innováció, de ez nagyrészt a pártok cserélődéséből fakadó „kényszerinnováció" volt. A lengyel pártrendszer átfogó értékelését némileg megnehezíti, hogy a 2001-es választásokat a parlamenti pártok köre, majd négy évvel később a versenyt meghatározó alapvető szembenállás is jelentősen megváltozott. Ezzel párhuzamosan egyúttal koncentráltabbá vált a pártrendszer; a parlamentbe újonnan bekerülő, illetve az onnan kieső pártok száma csökkent, valamint a választói illékonyság is egyre alacsonyabb értéket ért el.

Bár saját számításaim alapján a **szlovák** pártrendszer bizonyult a leginkább nyitottnak, az 5.4. pontban kifejtettek alaposan árnyalják ezt a képet. Dacára a folyamatosan változó összetételű kormányoknak és annak, hogy a parlamentbe újonnan belépő pártok igen nagy eséllyel azonnal kormányra is kerültek, a pártok együttműködési hajlandóságának egy nagyon világos, kiszámítható, a koalíciókötési logikát alapvetően meghatározó mintázata jött létre.

Zárásként megvizsgáltam Mairnek azt a „jóslatát" is, miszerint a jövőben **a bipoláris, két – egy balközép és egy jobbközép – blokk vetélkedésére épülő verseny egyre nagyobb teret nyer – a visegrádi pártrendszerek csak részben felelnek meg ennek a képnek.** A Mair által vizionált felálláshoz a magyar pártrendszer jutott a legközelebb, de a blokkosodás Szlovákiában is erős volt (noha a balközép és a jobbközép jelzőkkel csak korlátozottan volt körülírható, illetve a blokkok „tartalma" folyamatosan változott).

Csehországban és Lengyelországban ugyanakkor már kevésbé lehet leírni a kormányra kerülésért folytatott versenyt a blokkok küzdelmével: a cseheknél a képlékeny centrum, illetve a már tárgyalt „nem sztenderd" megoldások, a lengyel pártrendszerben pedig a 2000-es évek elején bekövetkező alapvető átrendeződés bonyolítja a képet. Ezen túl arra is ki kell térni, hogy az utóbbi fél évtized fejleményei két országban is erodálták a kétpólusú versenyt. Magyarországon a háromosztatú politikai tér, Csehországban pedig az ODS és – kisebb mértékben – a ČSSD hanyatlása, valamint a bizonytalan ideológiai profilú, centrista-populista pártok megjelenése (és kormányra kerülése) azok a tényezők, amelyek rontják a bipoláris logika érvényesülését.

4. A TÉZISEKBEN HIVATKOZOTT FORRÁSOK JEGYZÉKE

CASAL BÉRTOA, Fernando – Zsolt ENYEDI (2014): Party system closure and openness: Conceptualization, operationalization and validation, *Party Politics* [online first]

CASAL BÉRTOA, Fernando – Peter MAIR (2012): Party system institutionalisation across time in post-communist Europe, in: Hans KEMAN – Ferdinand MÜLLER-ROMMEL (eds): *Party Government in the New Europe.* Abingdon: Routledge

ENYEDI Zsolt – Fernando CASAL BÉRTOA (2010): Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép Európában (1990-2009), *Politikatudományi Szemle*, 19:1, 7–30.

EPPERLY, Brad (2011): Institutions and Legacies: Electoral Volatility in the Postcommunist World, *Comparative Political Studies*, 47:7, 829–853.

HAGUE, Rod – Martin HARROP (2004): *Comparative Government and Politics. An Introduction.* Basingstoke: Palgrave Macmillan [6th edition]

HOPKIN, Jonathan (2002): *Comparative Mehtods*, in: David MARSH – Gerry STOKER (eds): Theory and Methods in Political Science. New York: Palgrave Macmillan [3rd edition]

KREUZER, Marcus – Vello PETTAI (2011): *Persistence and Decline Versus Transience and Genesis: The Challenge of Analyzing Patterns of Party System Formation in the Baltics* (Paper presented at the ECPR Joint Sessions [St. Gallen, Switzerland, April 12–17, 2011])

LOOMES, Gemma (2012): *Party Strategies in Western Europe: Party Competition and Electoral Outcomes.* Abingdon: Routledge

MAINWARING, Scott – Edurne ZOCO (2007): Political Sequences and the Stabilization of Interparty Competition: Electoral Volatility in Old and New Democracies, *Party Politics*, 13:2, 155–178.

MAIR, Peter (1996): Party Systems and Structures of Competition, in: Lawrence LEDUC – Richard G. NIEMI – Pippa NORRIS (eds): *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. London: Sage Publications

MAIR, Peter (1997): *Party System Change. Approaches and Interpretations*. Oxford: Clarendon Press

MAIR, Peter (2001): The Freezing Hypothesis: an Evaluation, in: Lauri KARVONEN – Stein KUHNLE (eds): *Party Systems and Voter Alignments Revisited*. London: Routledge

MAIR, Peter (2006): Party System Change, in: Richard S. KATZ – William CROTTY (eds): *Handbook of Party Politics.* London: Sage Publications

MAIR, Peter (2007): Party Systems and Alternation in Government, 1950-2000: Innovation and Institutionalisation, in: Siri GLOPPEN – Lise RAKNER (eds): *Globalisation and Democratisation: Challenges for Political Parties.* Bergen: Fagbokforlaget

MAIR, Peter (2008): Electoral Volatility and the Dutch Party System: A Comparative Perspective, *Acta Politica*, 43:2, 235–253.

MÜLLER-ROMMEL, Ferdinand (2005): Parteienwettbewerb in mittelosteuropäischen Demokratien: Zum Zusammenhang von Strukturen der Regierungsbildung und Stabilität von Parteiensystemen, *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 36:3, 666–679.

TOOLE, James (2000): Goverment Formation and Party System Stabilization in East Central Europe, *Party Politics*, 6:4, 441–461.

5. A DISSZERTÁCIÓ TÉMAKÖRÉBŐL KÉSZÜLT PUBLIKÁCIÓK ÉS KONFERENCIA-ELŐADÁSOK JEGYZÉKE

5.1. Publikációk

HORVÁTH Attila: Hullámok között – A választói illékonyság a visegrádi pártrendszerekben, in: HALÁSZ Iván (szerk.): *Adalékok a visegrádi választási- és pártrendszerek negyedszázadához* (előkészületben)

HORVÁTH Attila (2016): Recenzió *Halász Iván: Államfő, parlament, kormány. Az államszervezetfejlődése a visegrádi országokban 1989 után* című könyvéről, *Parlamenti Szemle*, 1:1,155–158. [ISSN 2498-597X]

HORVÁTH Attila – SOÓS Gábor (2015): Pártok és pártrendszer, in: KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Budapest: Osiris–MTA TK PTI [ISBN 978-963-418-004-3]

HORVÁTH Attila – NÓGRÁDI András (2015): Mit és hogyan ígérnek máshol? Az MSZP 2006-os programja közép-európai összehasonlító kontextusban, in: SOÓS Gábor (szerk.*): Ígéret, felhatalmazás, teljesítés. Választási programok és kormányzatimegvalósításuk, 1998–2010.* Budapest: MTA TK PTI, 159–179. p. [ISBN 978-963-7372-99-5]

HORVÁTH Attila (2014): *Eltérő preferenciák: a külhoni szavazatok mintázata Lengyelországban és Csehországban,* in: HALÁSZ Iván (szerk.): A migránsok politikai integrációja a visegrádi államokban. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014. 51–94. p. [ISBN978-615-5527-03-6]

HORVÁTH Attila – SKUTA Vivien (2014): Szimbolikus gesztus vagy érdemi befolyás? A migráns szavazatok súlya és megoszlása a visegrádi államokban, in: CSERNY Ákos (szerk.): *Határtalan választások – Tanulmányok a külhoni állampolgárok választójoga témakörében*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014. 61–92. p. [ISBN 978-615-5305-71-9]

HORVÁTH Attila (2013): Hogyan mérhető a pártrendszerek stabilitása? Az illékonysági indikátorok típusai és összefüggései, in: KONCZ István – NAGY Edit (szerk.): *Nemzedékek együttműködése a tudományban.* PEME IV. PhD-konferencia. Budapest: Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület, 21–31. p. [ISBN 97-963-88433-7-1]

HORVÁTH Attila (2012): Változatok az (in)stabilitásra: (át)alakulóban a cseh és a szlovák pártrendszer, in: ANTAL Attila (szerk.): *Politikatudományi tanulmányok.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskoláinak III. Konferenciája. Budapest, ELTE ÁJK, 2012. 109–124. p. [ISSN 1417-2488]

HORVÁTH Attila (2010): Megérkezik-e a varsói gyors?: Párhuzamosságok és eltérések a magyar és a lengyel pártrendszerben, *Kommentár*, 5:2, 108–117. [ISSN 1787-6974]

HORVÁTH Attila (2008): Stabilization and Concentration in the Political Party Systems of the Visegrád Countries, in: Attila ÁGH and Judit KIS-VARGA (eds): *New perspectives for the EU team presidencies: New members, new candidates and new neighbours.* Budapest: 'Together for Europe' Research Centre, 251–302. [ISBN 978-963-06-5779-2]

HORVÁTH Attila (2008): Party Systems of the Visegrád Countries – Some Remarks, *Vestnik Povolzskoi Akademii Gosudarstvennoi Sluzby (Bulletin of the Volga Region Academy for Civil Service)*, 2008/4., 49–53. p. [ISSN 1682-2358]

5.2. Konferencia- és műhely-előadások (válogatás)

- *From Anti-communism to Anti-EUism? Faces of Fidesz's Euroscepticism* – UACES 46th Annual Conference (London, Egyesült Királyság, 2016)
- *Indeed an earthquake? The 2015 parliamentary elections in Poland in the context of the party sytem* – A választási szabályozás fejlődése és a pártrendszerek működése Kelet-Közép-Európában c. MTA TK-s kutatócsoport workshopja) (Budapest, 2016)
- *Hogyan mérhető a pártrendszerek stabilitása? Az illékonysági indikátorok típusai és összefüggései* – Professzorok az Európai Magyarországért – Nemzedékek együttműködése a tudományban c. konferencia (Budapest, 2012)
- *A pártrendszer fluktuációja Magyarországon és Közép-Kelet-Európában* – Magyar Politikatudományi Társaság, XV. Politológus Vándorgyűlés (Miskolc, 2009)